

**OB REMEDIUM ANIMAE NOSTRAE.
MOTÍVY SPÁSY V NAJSTARŠÍCH DONAČNÝCH
LISTINÁCH PRE UHORSKÉ BENEDIKTÍNSKE KLÁŠTORY**

Marek DRUGA

Slovenská akadémia vied
Historický ústav
Oddelenie stredovekých dejín
P. O. Box 198
Klemensova 19
814 99 Bratislava
marek.druga@savba.sk
ORCID: 0000-0001-7233-434X
SCOPUS Author ID: 57198510992
WOS Researcher ID: X-6079-2019

DRUGA, Marek. *Ob remedium animae nostrae. Motives of salvation in the oldest charters of donations for Hungarian Benedictine monasteries.* In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, vol. 25, no. 2, pp. 315-330, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2021.25.2. 315-330.

The study examines motives of salvation, which were noticed in charters of foundations of Benedictine monasteries, later in charters that recorded donations for monks of these monasteries in medieval Kingdom of Hungary from 11th to 13th century. In the work, I deal with textual variants that concern the motives of redemption of the donor's souls, the content of devout donations and finally the historical background and circumstances under which the rulers, clergy and nobility came to a decision to endow a monasteries. In less numerous sources from the 11th century, rather generally formulated motives of salvation appear, followed by data on the content of donations. Since the beginning of the 12th century, the sources have given an insight into the broader historical context of formation of these pious motives.

Kľúčové slová: donácia; spása; listina; kláštory; stredovek; Uhorské kráľovstvo;

Keywords: Donation; Redemption; Charter; Monasteries; Middle Ages; Kingdom of Hungary;

Na úvod si možno pripomenúť pozadie vzniku jedného z najzásadnejších míľnikov v dejinách západného mníšstva – založenia kláštora v Cluny akvitánskym vojvodom Viliamom I. Pobožným. V roku 910 na zalesnenom území Burgundského kniežatstva v blízkosti rieky Saône založil vojvoda ďalší z dlhého radu reformovaných západných kláštorov, teda opátstvo, ktoré sa malo riadiť výlučne Regulou sv. Benedikta. Preambula jeho zakladacej listiny zdôvodnila fundáčny

akt tradičným akcentom na spásu zakladateľa prostredníctvom zástupných zásluh, teda na Viliamovu podporu zbožnej komunity mníchov, ktorých modlitba mala viesť k záchrane Viliamovej duše: „Všetkým múdro uvažujúcim je zrejmé, že Božia prozreteľnosť poskytla bohatým toľko, aby z vecí, ktoré prechodne vlastnia – ak ich využijú dobre –, mohli dosiahnuť večnú odmenu; totiž už Božie slovo všetkých presvedča a dokazuje, že je to možné, keď hovorí: <Bohatstvo človeka je vykúpením jeho duše> (Pr 13, 8). Preto ja, Viliam, z milosti Božej gróf a vojvoda, kým mám možnosť, starostlivo zvažujúc a túžiac po zabezpečení vlastnej spásy, považujem za vhodné, či dokonca nevyhnutné, aby som zo svetských statkov, ktoré mi boli prepožičané, odovzdal istú časť v prospech svojej duše. Zdá sa totiž, že toho nemožno docieľiť inými, vhodnejšími prostriedkami, než že podľa prikázania Krista <z jeho chudobných učiním svojich priateľov> (L 16, 9). A aby tento skutok nebol dočasný, lež trvalý, budem podporovať komunitu mníchov na vlastné náklady. A taká je moja viera a nádej, že hoci sám nedokážem pohrdnúť všetkým, predsa však, prijatím tých, ktorí pohrdajú svetom a o ktorých verím, že sú spravodliví, <dosiahnem odmeny spravodlivých> (Mt 10, 41).“¹ V listine ďalej nasleduje výpočet darovaných majetkov a príjmov, tie však ešte podľa Viliama nemuseli byť zárukou úspechu celej akcie. Zakladateľ šiel preto pri fundačnom akte ďalej – po vzore niektorých starších kláštorov zveril Opátstvo sv. Petra a Pavla ochrane pápežského stolca, opátovi zaručil dispozičné právo na darované statky a mníchom možnosť voľby nástupcov predstaveného kláštora. Osobnosti clunyjských opátov a prehlbujúce sa väzby Cluny na silnejúce pápežstvo napokon viedli k presadeniu autonómneho postavenia opátstva, teda predovšetkým dvoch už v 7. storočí vynájdenných starších právnych prostriedkov – imunity a exempcie.² Tieto právne kategórie zaručovali kláštoru suverenitu v oblasti súdnictva a vý-

¹ „Cunctis sane considerantibus liquet quod ita Dei dispensatio quibusque ditibus consulit, ut ex rebus quae transitorie possidentur, si eis bene utuntur, semper mansura valeant praemia promereri; quod videlicet divinus sermo possibile ostendes, atque ad hoc omnino suadens, dicit: <Divicię viri redemptio animę eius.> (Pr 13, 8) Quod ego Guillelmus, dono Dei comes et dux, sollicitę perpendens ac proprie salutę, dum licitum est, providere cupiens, ratum, immo per necessarium duxi, ut ex rebus quae michi temporaliter conlata sunt, ad emolumentum animę aliquantulum impenciar. ... Quae scilicet causa nula specie vel modo congruentius posse fieri videtur, nisi ut juxta Christi preceptum: <Amicos michi faciam pauperes ejus,> (L 16, 9) utque hujusmodi actio non ad tempus, set continue peragatur, monastica professione congregatos ex propriis sumptibus sustentem. Ea si quidem fide, ea spe, ut quamvis ipse cuncta contempnere nequeam, tamen, dum mundi contemptores, quos justos credo, susceperim, <justorum mercedem accipiam> (Mt 10, 41).“ BRUEL, Alexander (ed.). *Receuil des chartes de l'abbaye de Cluny*. Tom. I. Paris: Imprimerie Nationale, 1876, s. 124-125. Časť preloženého textu listiny vyšla tiež v českom preklade LAWRENCE, Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 71. Pozn.: V predloženej práci sa pridržiavam transkripčného úzu pramenných edícií.

² ANGENENDT, Arnold. *Velká doba černých mnichů. K významu donace a modlitby*. In SOMMER, Petr (ed.). *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 26. Z početnej literatúry predovšetkým k cirkevno-právny aspektom vzostupu Cluny v 10. storočí dávam do pozornosti štúdie CONSTABLE, Giles. *The Abbey of Cluny. A Collection of Essays to Mark the Eleven-Hundredth Anniversary of its Foundation*. Berlin: Lit, 2010, s. 5-80 (kapitoly II The Early Documents of Cluny, III Cluny and Rome, IV Cluny in the Monastic World of the Tenth Century); s dôrazom na kláštorne imunity a vzťah Cluny k pápežstvu ROSENWEIN, Barbara H. *Cluny's Immunities in the Tenth and Eleventh Centuries. Images and Narratives*. In CONSTABLE, Giles – MELVILLE, Gert – OBERSTE, Jörg (eds.). *Die Cluniazenser in ihrem politisch-sozialen Umfeld*. Münster: Lit Verlag, 1998, s. 133-159.

beru daní, súčasne prenesenie biskupom prináležiaceho práva na svätenie medzi právomoci opátov.

Založenie Cluny a presadenie zmiených právnych atribútov viedli k ďalekosiahlym dôsledkom, ktoré ovplyvňovali smerovanie západného monasticizmu po celé dve storočia.³ Nás však teraz budú zaujímať skôr obdoby duchovných aspektov zbožného obdarovania burgundského kláštora v arpádovskom Uhorsku. Budeme hľadať predovšetkým odpovede na otázku, aké konkrétne okolnosti privádzali kráľovských, šľachtických alebo cirkevných fundátorov a donátorov k obdarovávaniu kláštorov na zbožný účel. Nazrieme teda aj za neustále sa opakujúcu, abstraktne znejúcu oponu devótnych formulácií donačných listín a budeme si všímať, kedy a za akých podmienok pristupovali donátori k zabezpečeniu svojho posmrtného života.

V novších historických prácach slovenských a maďarských medievalistov je už dnes vplyv clunyjského kláštora (a ním reformovaných západných kláštorov) na pomery v Uhorsku skôr relativizovaný.⁴ Zdá sa, že oprávnene, keďže sa kontakty uhorského kráľovského dvora s Cluny obmedzujú na ojedinele zachovanú korešpondenciu kráľa sv. Štefana (I.) s opátom Odilonom a na krátku diplomatickú misiu Odilonovho nástupcu Huga v Uhorsku. Podstata obdarovania Cluny ako obetného daru Viliama však už v 10. storočí dávno prekročila užší regionálny kontext, spájaný pôvodne s centrálnymi časťami Západofranskej ríše, a prenikala do periférnych oblastí latinského Západu. Ďalšou podstatnou zmenou oproti starším pomerom bola skutočnosť, že sa západné kláštory postupne transformovali z laických konventov na cirkevné inštitúcie, v ktorých sa celeburovali omše. To viedlo k nebyvalému nárastu počtu donácií, za ktoré donátori požadovali vysluhovanie omší a spievanie žalmov za spásu ich duší. Modlitby mníchov tým nahrádzali nedostatočné prejavy ľútosti – pokánia, ktoré sa ešte v staršom prostredí iroškótskeho monasticizmu premietli do neustále zdôrazňovanej potreby spovedania sa za hriechy akejkoľvek povahy.⁵ Majetní franskí aristokrati už návštevy spovedníc nahradili vykupovaním obetí, modlitieb a príhovorov donáciami pôdy (neskôr ľudí, kláštorom presmerovaných príjmov a hnutelných majetkov, najmä vzácnych predmetov). V priebehu 10. storočia sa systém zástupných zásluh premietol do stoviek donačných listín pre početné západofranské aj ríšske kláštory. Nepochybne prostredníctvom východoríšskeho (predovšetkým bavorského) mníšstva prenikali predstavy o nevyhnutnosti tejto formy obetných darov aj do raného Uhorského kráľovstva.

Prvé uhorské listiny vydávali pisári, ktorí pochádzali z Rímsko-nemeckej ríše, či aspoň notári znalí diplomatickej praxe zaužívanej v ríšskej cisárskej kancelárii.

³ Za jeden z najzasvätenejších pohľadov na politický, kultúrny a širší historický vplyv Cluny v 11. storočí považujem monografiu CONSTABLE, Giles. *Cluny from the Tenth to the Twelfth Century*. Aldershot: Ashgate, 2000.

⁴ Napríklad MÚČSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. – 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004, s. 92-96; GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest: Gondolat kiadó, 1977, s. 188-190. Opačný názor prezentovala staršia historiografia, na porovnanie GALLA, Ferencz. *A Clunyi reform hatása Magyarországon*. Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó, 1930, najmä od s. 31.

⁵ ANGENENDT, *Velká doba černých mnichů*, s. 26-27.

Ide o problematické pramene, ani jedna z listín kráľa sv. Štefana sa totiž nezachovala v autentickej podobe. S istotou je pravá aspoň arenga privilegiálnej listiny sv. Štefana pre kláštor v Pannonhalme. Jej pravdepodobný autor (tzv. Heribert „C“), pisár z okruhu diplomatickej kancelárie kolínskeho arcibiskupa Heriberta, vložil do úvodu listiny obdobu ríšskej slávnostnej formulky, ktorá už kladie dôraz na posmrtnú odmenu: „*Veríme a v skutku vieme, že ak zveládime moc a slávu miest zasvätených Božej úcte, nebude (tento skutok) velebený iba chválou ľudí, lež odplatený tiež Božou odmenou.*“⁶ Narácia listiny zachovala aj podrobné informácie o votívnom dare Štefana sv. Martinovi z Tours, ktorým si mal získať náklonnosť svätca v nadchádzajúcom boji so šomodským kniežaťom Kopáňom. Cenný naratív je jedným z dokladov skorej infiltrácie kultu sv. Martina do Uhorska (rovnako živej tradície o Panónii ako rodisku sv. Martina), súčasne rozšírenia západného zvyku tiahnuť do vojny pod ochranou svätých patrónov. Ochrany sv. Martina a sv. Juraja sa dovoľával aj sv. Ladislav (I.) pred vojenským konfliktom s kráľom Šalamúnom pri vrchu Mogyoród, mieste založenia kostola a neskoršieho benediktínskeho kláštora.

K ochrane kráľovského vojska svätým bojovníkom stojí blízko aj ďalší motív, ktorý sa objavuje už v ríšskych listinách, rovnako v privilegiálnej listine sv. Štefana pre Pannonhalmu – donácia za spásu duše kráľa, súčasne za trvácnosť či stabilitu kráľovstva (*ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri*). Stredoveké listiny z celého európskeho priestoru naznačujú, že motívy osobnej spásy kráľa a ochrany kráľovstva svätými nemožno chápať ako dva zásadne odlišné aspekty kráľovskej donácie. V politicko-teologických úvahách stredovekej spoločnosti stelesňoval kráľ (terminológiou Ernsta H. Kantorowitza a ďalších medievalistov skôr „nesmrteľné, mystické telo kráľa“) celé kráľovstvo, symbolizoval a zosobňoval teda *de facto* stredoveký štát, jeho prospech, stabilitu a schopnosť pretrvať, či inak jeho budúcnosť. Aj v donačných listinách uhorských panovníkov sa preto objavuje modlitba za spásu kráľa či kráľovskej rodiny a prosba za blaho, stálosť a prosperitu kráľovstva častejšie na jednom mieste.

Najstaršie uhorské listiny nás informujú o zbožnom úmysle panovníkov (neskôr svetských elít) založiť kláštor, podporovať komunitu mníchov a chrániť majetky postúpené Bohu a svätým patrónom. Jedenáste storočie bolo v Uhorsku obdobím vzniku kráľovských benediktínskych kláštorov a prvých nekráľovských fundácií, dobou nebývalého rozmachu uhorského benediktínskeho mníšstva. Išlo o proces, ktorý je svojím rozsahom, dynamikou a trvácnosťou až zarážajúcim tajomstvom uhorského stredoveku, a to najmä po porovnaní s fundačnými aktivitami v kniežacích Čechách a Poľsku. Najvýznamnejší kláštor v Pannonhalme začal stavať už v deväťdesiatych rokoch 10. storočia knieža Gejza. Významné rozšírenie počtu uhorských kláštorov sa pripisuje až kráľovi sv. Štefanovi,

⁶ „Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana praedicandum, verum divina mercede remunerandum.“ GYÖRFFY, György (ed.). *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt Epistolae et Acta ad historiam Hungariae pertinentia* (ďalej DHA) I. Budapest: Academia Scientiarum Hungaricae, 1992, č. 5/II, s. 39.

hoci s istotou vieme iba o jeho založení opátstiev v Pécsvárade a Bakonybéli.⁷ Najneskôr od začiatku 13. storočia sa skutočné či domnelé fundácie sv. Štefana snažili chrániť majetky a príjmy v kláštornej držbe tzv. zakladacími listinami, písomnosťami zaštitenými menom a monogramom sv. Štefana, v skutočnosti však diplomatickými falzami s obmedzenou výpovednou hodnotou.⁸

Z prvých fundácií sa možno podrobnejšie pristaviť až pri zakladacej listine Kláštora Panny Márie a sv. Anjána v Tihanyi z roku 1055. Kláštor založil Ondrej I. ako fundáciu za spásu duše kráľa, manželky, detí a všetkých predkov (*omnium parentum*).⁹ Listina je ojedinelým dokladom autentickej písomnosti (ide o súdobý prepis textu zakladacej listiny), ktorá obsahuje hodnoverné informácie o majetkoch, príjmoch, výsadách a ľuďoch darovaných kláštoru. Písomnosť je však predovšetkým cenným svedectvom o formálnej stránke spisomňovania fundáčného aktu v Uhorsku v polovici 11. storočia.¹⁰ Kráľovskej vôli Ondreja I. dal písomnú podobu prelát, biskup a kráľovský notár Mikuláš (*presul, episcopus, notarius in curia regali*). Motiváciu uhorského kráľa zvečnil pisár takto: „K starostlivému a neúnavnému vykonávaniu Božej služby a úcty, ale aj ku chvále a uctievaniu svätých som zhromaždil zástup mníchov a kráľovskou štedrosťou som ich zaopatril všetkým tým, čo je potrebné na ich stravu, nápoje a ošatenie, aby z tohto dôvodu nemuseli poľaviť v Božej službe.“¹¹ Na tieto účely vyčlenil zakladateľ mníchom početné sídla, poplužia, ďalej mýtné stanice, služobníctvo, hospodárske zvieratstvo, odevy a bohoslužobné náčinie – medzi inventárom kláštora z 11. storočia nachádzame pozlátený kríž, kalichy a kadidlo zo zlata, striebornú monštranciu a riady, ďalej vzácne koberce a päť liturgických kníh.¹² Pretrvávajúce úzke prepojenie Ondrejovej rodovej línie na kláštor dokladá listina kráľa sv. Ladislava (I.), ktorá uchovala spomienku na donáciu syna Ondreja I., kniežaťa Dávida. V nádeji na odpustenie hriechov (*in remissionem suorum delictorum et parentum suorum*) daroval Dávid mníchom

⁷ Štefan založil aj kostol alebo už kláštor v Zalavári a pravdepodobne tiež kláštor východných mníchov vo Veszpréme. Vylúčiť však nemožno ani staršiu tézu o založení kláštora východného rítu už kniežaťom Gejzom. Pozri GUTHEIL, Jenő. Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém: Veszprém megyei Lapkiadó Vállalat, 1979, s. 150-156. Za vlády Štefana bol dokončený aj Gejzom zakladaný kláštor v Pannonhalme.

⁸ Pozadie vzniku týchto najstarších uhorských fálz som sa pokúsil priblížiť v štúdiu zasadenú do širšieho európskeho kontextu DRUGA, Marek. Falzá v službách pravdy, svedectvá na prahu lži. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 4, s. 577-599. S dôrazom na normatívnu stránku zavádzania nariadení proti stredovekému falšovaniu a na činnosť hodnoverných miest novšie tiež GLEJTEK, Miroslav. Ochrana proti falšovaniu listín vydávaných hodnovernými miestami v stredovekom uhorskom zákonodarstve. In *Studia Historica Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 58-78 (k najstaršiemu obdobiu s. 59-62).

⁹ DHA I, č. 43/I, s. 149-152.

¹⁰ K ríšskym vplyvom na vznik listiny pozri SZENTPÉTERY, Imre. Magyar oklevéltan. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1930, s. 41-42.

¹¹ „Ad servicium quoque divinum strenue et indefesse peragendum, sed et ad laudem ac sanctorum venerationem monachorum gregem ibidem aggregavimus, quibus et necessaria quęque ad victum, potum seu vestitum forent, ex regali habundantia administravimus, ne in Dei servicio tepescant vel vacandi occasione habeant.“ DHA I, č. 43/I, s. 151.

¹² Podrobne pozri ERDÉLYI, László. A Tihanyi apátság kritikusa oklevelei. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1906, s. 32-39.

sv. Aniána usadlosti poddaných, poplužia, rybníky a nedeľný rybolov pri kráľovskom hrade v Bodrogu.¹³

Vzhľadom na nedostatok prameňov z 11. storočia nie je jednoduché sledovať pozadie vzťahu členov kráľovskej rodiny ku konkrétnym kláštorom. Nepočtetné pramenné zmienky však naznačujú, že väzby Arpádovcov k prvým cirkevným inštitúciám mohli byť podstatne osobnejšie než v nasledujúcich storočiach. Špecifickosť a osobný charakter vzťahov medzi kláštorami a ich kráľovskými zakladateľmi sa odráža predovšetkým vo funkcii najstarších opátstiev ako pohrebnych miest predstaviteľov panovníckeho rodu. Podľa tzv. Viedenskej obrázkovej kroniky (*Chronicon Pictum Vindobonense*) zo 14. storočia spočinulo telo kráľa Samuela Abu v ním založenom kláštore v Säre (Abasár),¹⁴ Belo III. bol už podľa kronikára Šimona z Kézy pochovaný vo vlastnej fundácii v Szekszárde,¹⁵ v Tihanyi sa dodnes zachovala ranostredoveká stavba hrobky Ondreja I. a niekoľko indícií naznačuje, že sv. Ladislav si za miesto posledného odpočinku pôvodne vybral Kláštor sv. Egídia v Somogyvári.¹⁶ Dodatok k zakladacej listine opátstva v Pécsvárade navyše dokladá obdarovanie Kláštora sv. Benedikta kniežatom Domoslavom. Zámožný donátor prispel kláštoru strieborným antependiom pred Oltár sv. Benedikta (*tabula argentea ante altare Sancti Benedicti*), strieborným prenosným oltárom (*altari argenteo ad viam*) a stavbou kamenného Kostola Všetkých svätých (*ecclesia in honore Omnium Sanctorum dedicata*), v ktorom bol neskôr Domoslav s náležitou poctou pochovaný.¹⁷ Častá prítomnosť kráľovského zakladateľa v kláštore, osobné kontakty panovníka a mníchov, kráľovský pohreb v kláštornom areáli – tieto skôr tušené ako doložené či podrobne zdokumentované udalosti v živote rehoľných komunít mohli byť v Uhorsku predovšetkým sprievodným javom celého 11. storočia.

Cenná informácia o zádušných motívoch predstaviteľa panovníckeho rodu sa zachovala aj v prepise zakladacej listiny Kláštora sv. Benedikta v Hronskom Beňadiku z roku 1075. Bližšie neznámy pisár uviedol zbožné pohnútky zakladateľa miestneho konventu – Gejzu I.: „Ja, Gejza (*Magnus*), syn kráľa Bela, predtým knieža Uhrov, neskôr však z milosti Božej kráľ, rozpoznajúc, že statky tohto sveta sú pomínutelné, kým nebeské trvalé, túžiaci z veľkej lásky vybudovať kostol ku chvále

¹³ DHA I, č. 86, s. 265.

¹⁴ SZENTPÉTERY, Imre (ed.) *Scriptores rerum Hungaricarum* (ďalej SRH), vol. I. Budapest: Academia Litter. Hungarica, 1937, cap. 76, s. 332. Informáciu nepriamo potvrdzuje Kronika Šimona z Kézy. VESZPRÉMY, László – SCHAER, Frank (eds.). *Simonis de Kéza. Gesta Hungarorum – Simon of Kéza. The Deeds of the Hungarians*. Budapest: Central European University, 1999, cap. 50, s. 118.

¹⁵ VESZPRÉMY, Simonis de Kéza, cap. 59, s. 132.

¹⁶ KOSZTA, László. Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán: Egyházközpontok a 11.-12. század fordulóján. Doktori disszertáció (MTA doktora). Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2012, s. 418-420; SOLYMOSI, László. Egy tévedés nyomában: Szent László király somogyvári temetésének legendája. In ILLÉS, Pál Atilla – JUHÁSZ-LACIK, Albin (eds.). *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2012, s. 151-172; SOLYMOSI, László. Szent László király somogyvári sírjának a legendája. In GECSÉNI, Lajos – IZSÁK, Lajos (eds.). *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Budapest: ELTE, 2011, s. 125-142.

¹⁷ DHA I, č. 12, s. 77.

*Boha, Panny Márie a sv. Benedikta, najzbožnejšieho otca a vojvodu mníchov, založil som vďaka Božej priazni kláštor.*¹⁸ Úvahy nad pomínavosťou pozemského života nemuseli motivovať Gejzu len k obdarovaniu sv. Benedikta, opáta a jeho mníchov, ale tiež k nezrealizovanému úmyslu zakladateľa vystavať kláštor predovšetkým ako kniežaciu hrobku. Ide síce o zachovanými prameňmi nepodloženú domnienku, podporujú ju však súdobé analógie z moravských údelov českých Přemyslovcov.¹⁹ Po roku 1074 sa mocenské zázemie Gejzu presunulo za Dunaj, takže po skorej smrti bol napokon Gejza už ako uhorský kráľ pochovaný v kapiťulnom chráme vo Vacove.²⁰

Od začiatku 12. storočia postupne ustupovali užšie osobné väzby medzi kráľovskými zakladateľmi a opátstvami do úzadia, pretrvali však v početných benediktínskych kláštoroch zakladaných predstaviteľmi vznikajúcej uhorskej šľachty. Najneskôr od šesťdesiatych rokov 11. storočia nasledovali príklady kráľovských fundácií uhorskí veľmoži, pričom o okolnostiach založenia dvoch pravdepodobne najstarších kláštorov nás informujú neskoršie, v menšej miere interpolované prepisy ich zakladacích listín. Kláštor sv. Jakuba v Zselicszentjakabe (dnes časť Kaposváru) založil okolo roku 1061 šomodský hradný župan, neskôr palatín Oto. Fundačnému aktu predchádzala porada Ota s uhorským klérom o vhodnej forme zbožného skutku za spásu duše (*a spiritualibus patribus quaesivi, qua actione possem salvari*), následne obnovenie spustnutého Kostola sv. Jakuba a jeho premena na kláštor. V rámci fundačného aktu zohrávali významnú rolu aj Arpádovci, pravdepodobne Ondrej I. alebo jeho nástupca Belo I., ktorí Otovi darovali územie v okolí starého kostola (*terram istam Deo et Sancto Jacobi a dominis meis quaesivi et impetravi*).²¹ Význam prvej nekráľovskej fundácie dokladá aj údaj z *Chronicon Pictum*, podľa ktorého sa na vysvätení kláštoru (okolo roku 1067) zúčastnil kráľ Šalamún a knieža Gejza (neskorší kráľ Gejza I.).²²

Dôraz na súhlasné stanovisko kráľa (*regis licencia*) kladie aj fundačná listina Kláštoru Panny Márie v Százde, opátstva založeného Petrom (*comes Petrus*) z rodu Abovcov okolo roku 1067.²³ Znenie zakladacej listiny je predovšetkým

¹⁸ „Ego Magnus, qui et Geisa, in primis Hungarorum dux, postea vero gracia dei rex consecratus, Bele regis filius, cernens huius seculi bona esse momentanea, superna autem perpetua, magno amoris desiderio ecclesiam construere adoptavi, ad laudem dei et sancte Marie semper virginis sanctique Benedictini, piissimi monachorum patris ac ducis, ibique favente deo monasterium constitui.“ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (CDSI), tom. I. Bratislavae: Academia Scientiarum Slovaca, 1971, č. 58, s. 54.

¹⁹ Pozornosť možno upriamiť najmä na okolnosti založenia Kláštoru sv. Štefana-prvomučeníka v Hradisku. Porov. REITINGER, Lukáš. *Vratislav. První král Čechů*. Praha: Argo, 2017, s. 137-138; WIHODA, Martin. *Lidé svatého Štěpána. Putování moravským venkovem knížecího věku*. In BOHÁČOVÁ, Ivana – SOMMER, Petr. *Středověká Evropa v pohybu*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2014, s. 367-374.

²⁰ Ku Gejzovej podpore benediktínskeho mníšstva a osobného vzťahu kniežaťa a kráľa k miestnemu rehoľnému prostrediu priniesol novšie postrehy (s dôrazom na otázku kontinuity kultu benediktínskych svätcov Benedikta a Svorada s preduhorským obdobím) RUTTKAY, Alexander T. O počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, význame cyrilo-metodskej misie a jej odzvách v 10. – 11. storočí. In *Konštantínove listy*, 2016, roč. 9, č. 2, s. 6-9.

²¹ DHA I, č. 50/II, s. 171-172.

²² SRH I, s. 363-364 (cap. 99).

²³ DHA I, č. 58, s. 183.

pozoruhodným dokladom o úzkom prepojení fundácií v Százde a moravskom Hradisku pri Olomouci. Už maďarský historik Bernát L. Kumorovitz zistil, že text zakladacej listiny pre Százd obsahuje niekoľko pasáží, ktoré sú totožné s privilegálnou listinou přemyslovského kniežaťa Ota pre hradíštský konvent z roku 1078.²⁴ Vzájomná podmienenosť a prepojenie oboch písomností je predmetom diskusií aj v rámci súčasnej medievalistiky.²⁵ Podstatný je však poznatok, že vzor uhorského formulára z fundaçnej listiny pre kláštor v Százde našiel – prostredníctvom sprievodu uhorskej kňažnej a Otovej manželky Eufémie – uplatnenie až za západnými hranicami Uhorska.

V slovách zakladateľa kláštora Petra (*comes Petrus*) o potrebe uchovať listinou pamiatku pre prítomnosť a budúcnosť (*hoc scriptum fieri postulavi ad recordacionem et confirmationem temporibus presentibus et futuris*) sa už odráža narastajúca potreba spísomňovania fundácií. Uhorských fundaçných listín z 11. – 12. storočia bolo preto nepochybne viac (len do konca 11. storočia založili uhorskí veľmoži 15 až 20 kláštorov), hoci ďalšia sa nám zachovala až z Almádu.²⁶ Spoluzakladatelia Ogiuz (Atyusz) a Miske založili Kláštor Panny Márie v roku 1117 z vôle ich zosnulého otca Bándy, a to za spásu jeho duše, ďalej za odpustenie vlastných hriechov a za nápravu duší veriacich (*pro anime sue remedio nostrorumque facinorum commercio, necnon et pro omnium fidelium animarum reparatione*).²⁷

Pri porovnaní najstarších formálnych záznamov o zádušných motívoch zakladateľov je potrebné priznať istú mieru šablónovitosti všeobecne vyznievajúcich, do značnej miery schematizovaných donačných listín. V súvislosti s duchovnou motiváciou a okolnosťami obdarovávaní kláštorov v Uhorsku sa obzory historického výskumu rozširujú až s nástupom 12. storočia. Mimoriadne cenným je pre nás pomerne rozsiahly korpus listín z archívu opátstva v Pannonhalme, ktorý dopĺňa takmer v úplnosti zachovaná tzv. Červená kniha (*Liber ruber*) z 13. storočia, súpis starších donácií, výsad a privilégií kláštora.²⁸ Počet uhorských listín z 12. storočia sa ani zďaleka nepribližuje počtom zachovaných písomností z prvých desaťročí 13. storočia, avšak značná časť starších prameňov už obsahuje podrobnejší opis zbožných darov. V Uhorsku možno obdobie 11. – 12. storočia označiť za dobu početných donácií sídiel, väčších výsekov z (obhospodarovanej aj nekultivovanej) pôdy, ľudí a huteľných majetkov, z nich predovšetkým liturgického náčinia, kníh a ďalších vzácných predmetov. Od prelomu 11. – 12. storočia začínala postupne narastať aj nevyhnutnosť písomnej fixácie donácií. Najstaršie donačné listiny nás informujú o pretrvávajúcej podpore kráľovských opátstiev

²⁴ KUMOROVITZ, Bernát L. A középkori „Magánjogi“ írásbeliség első korszaka (XI.-XII. század). In Századok, 1963, roč. 97, č. 1, s. 4-5.

²⁵ BISTRICKÝ, Jan. Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnícké listiny. In Vlastivědný věstník moravský, č. 45, 1993, s. 131-136.

²⁶ Spísomňovanie šľachtických fundácií sa však ešte aj v 12. storočí obmedzovalo na jednoduchšie záznamy bez kráľovských pečatí, svedectiev a konfirmácií – porov. okolnosti založenia kláštora v Bzovíku.

²⁷ DHA I, č. 146, s. 403.

²⁸ K pozadiu vzniku ojedinelej *Liber ruber* pozri SARBÁK, Gábor. A pannonhalmi *Liber ruber*. In TAKÁCS, Imre (ed.). A pannonhalmi *Liber ruber*. Pannonhalma: Pannonhalmi főapátság, 1996, s. 401-421.

panovníkmi, v 12. storočí však už panovnícke donácie pre kráľovské kláštory nahradzujú a postupne prevyšujú zádušné dary predstaviteľov nastupujúcej uhorskej šľachty.

Od tridsiatych rokov 12. storočia sa pozornosť kráľovských zakladateľov obracala skôr na kláštory nových mníšskych rádov, predovšetkým na premonštrátov a cistercitov. Z tohto obdobia však máme k dispozícii aj doklady o pretrvávajúcej kráľovskej ochrane benediktínskych opátstiev. Okolnosti spisomných prípadov pritom vykazujú niekoľko podobností. V roku 1137 sa v listine Bela II. spomína rozsiahly požiar, ktorý „z vôle Božej“ zničil kláštorný kostol (*ecclesia divino iudicia combusta*). Opát Dávid následne zhorený kostol (nepochybné aj s podporou panovníka) opravil, zlepšil a zväčšil (*ecclesia vero studioso labore et impensis David abbatis reparata, meliorata et amplificata*), takže nový chrám mohol byť na jar roku 1137 v prítomnosti panovníka, prelátov a veľmožov posvätený ostrihomským arcibiskupom Felicíanom. Výstavba kláštorného kostola bola vnímaná aj ako udalosť hodná rozšírenia majetkov opátstva. Belo II. preto na ochranu kráľovstva (*pro defensio regni in paci et in bello*) a duše kráľa sv. Martinom (*volens Sanctum Martinum ante summum iudicem anime mee defensorem habere*) daroval Pannonhalme kultivovanú zem, lúku a les medzi dvomi významnými majetkami kláštora, husto osídlenými dedinami Roz a Tarján.²⁹

Ešte obsažnejšie je svedectvo o obdarovaní Pannonhalmy tretinou dunajského rybolovu kráľovských dvorníkov a hradčanov zo Szolgagyőru a tretinou rybolovu na jazerách Tolna a Örvény (*Eurem*) Ondrejom II. K rozhodnutiu rozšíriť príjmy opátstva prišlo opäť v čase (1222), keď bol Kláštor sv. Martina vypálený a do základov zničený (*combustum et funditus destructum*). Podoba s okolnosťami donácie za spásu duše Bela II. je evidentná – Ondrej II. naplnil pôvodný sľub v deň posvätenia nového kláštorného kostola (v roku 1225). Donačná listina opätovne zdôrazňuje ako motív obdarovania kláštora Boží podnet a nádej na spásu duše kráľa (*ad nullius petitionem, sed solo Dei nutu provocati tum ob remedium anime nostre*). Protiváhou kráľovskej donácie mali byť modlitby a obetné dary za kráľovský pár a ľudia z okruhu kráľovského dvora (*tum quia monasterium dictum nobis et coniugi nostre et aliis magnatibus et nobilioribus nostris maximas expensas et honores fecit*).³⁰

Značne formalizovaný jazyk kráľovských donačných listín teda zdôrazňuje predovšetkým zbožné motívy panovníkov. Historické pozadie vzniku kráľovských donácií však už zároveň naznačuje, že každú neprávosť a ujmu na majetkoch Božieho domu sprevádzali žiadosti opátov o nápravu vzniknutých škôd. V predstavách konventov, vo všeobecnosti akceptovaných aj svetskými predstaviteľmi, spadala povinnosť odškodnenia na patrónov kláštorov, v prípade kráľovských fundácií teda panovníkov. Dokladov živelných pohrôm, po ktorých sa opáti domáhali hmotnej podpory uhorských kráľov, sa zachovalo viac – z najstarších prípadov možno zmieniť ďalší požiar, tentoraz Kláštora sv. Benedikta

²⁹ ERDÉLYI, László. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története (PRT) I. Budapest: Stephaneum, 1902, č. 7, s. 596.

³⁰ PRT I, č. 68, s. 655.

v Pécsvárade (pred rokom 1158), po ktorom sa opát úspešne dovoľával konfirmácie prepisu údajnej zakladacej listiny kláštora pred kráľom Gejzom II.³¹

Podstatne nenútenejšie mohli byť motívy nekráľovských donátorov kráľovských kláštorov. V Uhorsku sa s podrobnejšie zdokumentovanými donáciami širšej nobility stretávame od začiatku 12. storočia. Jedným z prvých známych prípadov je testament urodzeného muža nazývaného Rus z Tihanyu (*vir nobilis, Huros de Tychon*), v ktorom donátor zanechal Kláštora sv. Aniána na severnom brehu Blatenského jazera 12 viníc a 67 jutár pôdy.³² Štedrého mecenáša kláštora možno pomerne bezpečne stotožniť so zakladateľom Kaplnky sv. Mikuláša a neďalekej celly pre mníchov kláštora v Tihanyi, jaskyne v skalnom reliéfe severovýchodného cípu polostrova. Stojí za zmienku, že starší cirkevný historik László Erdélyi hľadal donátora medzi ruskými cudzincami prichádzajúcimi počas uhorsko-ruských vojen za vlády Gejzu II., prípadne v sprievode jeho ruskej manželky Eufroziny.³³

Zádušné motívy predstaviteľov uhorskej šľachty a kléru vystupujú zreteľne do popredia v donačných listinách z 12. storočia. V ich početnosti jednoznačne vedie archív kláštora v Pannonhalme. Prvé donačné listiny nekráľovských donátorov sa formovali podľa tradičnej schémy vychádzajúcej prostredníctvom kráľovských listín zo západných vzorov. Ich obsahová stránka však už dokladá aj značnú variabilitu okolností, za ktorých prichádzalo k obdarovávaniu kráľovských fundácií širšou nobilitou.

Za vlády Štefana II. (1116 – 1131) priviedli úvahy nad pomínutelnosťou vlastného života urodzeného jobagióna Achu (*Acha uespremensis ioubagio non ignobilis huius vite brevitatis non inmemor*) k obdarovaniu kláštora v Pannonhalme mlynom, vinicou a štyrmi služobníkmi.³⁴ V tridsiatych rokoch 12. storočia previedol do kláštornej držby štyri šomodské dediny, 35 rodín libertínov (*homines libertos*) a tri vinice so šiestimi vinármi bývalý vesprémsky prepošť Ondrej. Listina kladie osobitný dôraz na odsúhlasenie donačného aktu kráľovským párom – Belom II. a Helenou. Za postúpením rodinných a získaných majetkov Ondreja možno zrejme hľadať hlbokú zbožnosť preláta, ktorý sa na sklonku života vzdával postavenia a hmotných statkov, aby sa následne stiahol do úzadia ako pustovník (*ad eremi se transtulit solitudinem*).³⁵ V roku 1146 zanechala urodzená žena Scines Pannonhalme za zabezpečenie večného života (*qui me post hanc vitam participem facint hereditatis eterne*) statok, tri poplužia, 15 služobníkov, žrebčín, početné hospodárske zvieratstvo a päť viníc s vinármi. O spôsobe naloženia s časťou rodinného dedičstva sa donátorka radila s manželom, zároveň bratom pannonhalmského opáta Dávida, Henrichom. V pozadí zbožného daru a dobre mienených rád Henricha (*salubri consilio cum marito meo domino Henrico, fratre domini David abbatis*) tu už teda možno okrem zádušných motívov hľadať aj úzke rodinné väzby.³⁶ Prostredníctvom poslednej vôle daroval pannonhalmským mníchom

³¹ DHA I, č. 12, s. 63-67.

³² PRT X, č. 4, s. 496-497.

³³ ERDÉLYI, A Tihanyi apátság, s. 291.

³⁴ PRT I, č. 5, s. 595; tiež WENZEL, Gusztáv. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár. (AUO) I. Pest 1860, č. 18, s. 48.

³⁵ PRT I, č. 6, s. 595; AUO I, č. 23, s. 55.

³⁶ PRT I, č. 9, s. 597-598; AUO I, č. 24, s. 56-57.

v roku 1146 majetky v Tate a Váme aj kňaz v službách ostrihomského arcibiskupa Serafína, niekdajší stúpenec kniežaťa Álmoša Fulko. Donácia prisťahovalca (*hospes*), opätovne odsúhlasená kráľom Gejom II., zahŕňala hospodársky dvor s tromi poddanými a slobodným dlžníkom (*cum uno libero sex pensarum debitore*), ďalej polovicu úrody z ovocného sadu, tri vinice a lúku s ornou pôdou. Ďalšie rodinné majetky vo Váme (sčasti kúpené, čiastočne nadobudnuté od kráľov Bela II. a Štefana II.) mali opátstvu pripadnúť v prípade (aktuálne hroziaceho) vymretia rodu v mužskej línii.³⁷

Na zaznamenané donácie je vzhľadom na celkový počet zachovaných listín bohatá aj druhá polovica 12. storočia. Zo zbožných darov pôsobí veľkoryso predovšetkým donácia Margarety z roku 1152. Kláštora sv. Martina, v ktorom si zámožná donátorka priala nájsť miesto posledného odpočinku, odkázala poplužie, dve rodiny oráčov s dobytkom a stádom oviec, dvoch zvonárov (*pulsatores*) a rodinu libertína (s býkom a ovčincom), ktorej jedinou službou kláštora malo byť ročné zásobovanie mníchov dvanástimi laktami tkaniny. Za spásu duše Margarety mali tri ďalšie rodiny odvádzať ročne býka a tri ovce, 20 džberov piva, hydinu a chlieb. Donátorka rozšírila mobilný inventár kláštora aj o drahý záves, zvieracie kože pre mníchov a zlatú reťaz vážiacu sedem libier, za ktorú mal opät odslúžiť tisíc zádušných omší v prospech donátorky.³⁸

Okolo roku 1153 spísal poslednú vôľu (čiastočne v prospech Pannonhalmy, čiastočne najbližších príbuzných) aj vysoký kráľovský hodnostár a diplomat v službách Geju II. Adalbert. V prípade jeho smrti počas ďalekej cesty k sicílskemu kráľovi Rogeriovi II. si mala Pannonhalma pripísať zo zdedených (*hereditarium*) a kráľom darovaných (*patrimonium*) majetkov Adalberta o päť statkov vrátane služobníctva s rôznorodým právnym postavením (*cum servis, liberis hominibus et debitore sex pensarum*), ďalej o štyri poplužia, les a 30 včelínov.³⁹ O majetkovom zázemí donátora, ale aj o význame pripisovanom prípadnej donácii svedčí úmysel rozšíriť kláštornú knižnicu o všetky knižné zväzky v Adalbertovom vlastníctve. O tom, akú vzácnosť predstavovala kniha v Uhorsku 11. – 12. storočí, sa zrejme netreba príliš rozpisovať. Pribeh diplomatickej misie ani ďalšie osudy Adalberta nepoznáme, nemožno preto ani posúdiť, či napokon prišlo k realizácii samotnej donácie.

Ďalšie, prevažne skromnejšie nekráľovské donácie pre Pannonhalmu nachádzame aj v prameňoch z poslednej tretiny 12. storočia. Rozsahom sa z nich vymyká testamentárne odkázanie majetkov bližšie neznámeho Hodu z roku 1186, ktoré sa zachovalo v kláštornom chartuláriu (*Liber ruber*). Na smrteľnej posteli zveril donátor Bohu, svätému patrónovi kláštora, opátovi a modlitbám mníchov starostlivosť o svoju dušu (*Ego H. patrocinio Dei et Beati Martini et abbatis S. eiusdem cenobii et fratrum pariter orationibus humiliter me committi*), opátstvu zároveň dva majetky na území Šopronského a Rábskeho komitátu, dve poplužia a štyri usadlosti poddaných, početné hospodárske zvieratstvo vrátane ovčína s pastierom

³⁷ PRT I, č. 10, s. 598-599; AUO I, č. 25, s. 58-59.

³⁸ PRT I, č. 13, s. 601-602; AUO I, č. 29, s. 62-63.

³⁹ PRT I, č. 14, s. 602-603; AUO I, č. 30, s. 63-64.

a päť viníc so štyrmi vinármi.⁴⁰ Výpočet najstarších nekráľovských darov pre Pannonhalmu možno uzavrieť donáciou bezdetného páru – Leustacha s manželkou Hildou. Darované majetky obsiahli rodinný statok (*predium Winar*) s dvomi poplužiami, ďalej 12 usadlostí libertínov, šesť oráčov, šesť viníc s vinármi, ovčín s tromi pastiermi oviec, neskrotené kone (*equas indomitas*) a práčky, ktoré sa mali starať o odevy mníšstva, obrusy a vzácne oltárne rúcha (*pedisequas ad lavanda vestimenta altarium et mensalia abbatis atque fratrum*).⁴¹

Ani donácie Adalberta, Leustacha a ďalších štedrých donátorov nemožno vnímať ako obeť, ktoré by viedli k strate ich komfortu – donátori si naďalej ponechávali bohaté majetkové zázemie a dostatočný počet služobníctva. Veľká väčšina z donácií bola navyše podmienená bezdetnou smrťou donátorov a vymretím mužského potomstva v priamej línii. K naplneniu donácií v plnom rozsahu teda prichádzalo zväčša až po smrti donátorov a ich najbližších. Ako jeden z mnohých príkladov možno uviesť obdarovanie Kláštora sv. Hadriána v Zalavári z roku 1261 Vavrincom a Dominikou. Motiváciou na spísanie donácie bola okrem zádušných pohnútok i hrozba vymretia rodu. Úmysel bezdetného páru nadobudol reálnu podobu (pred kapitulským klérom vo Vasvári) až o osem rokov neskôr. Podmienkami prevodu majetkov bolo opäť doživotné užívacie právo Dominiky a dvetisíc omší odslúžených za spásu duší oboch donátorov.⁴²

Vzhľadom na okolnosti donačného aktu stojí za zaznamenanie aj spomienka na štedrý dar Fulkmara, kráľovského vojaka a verného nosiča mečov v službách kráľa Gejzu II. (*fidelis spatarius domini Geyse regis*), pre Kláštor sv. Mórica v Bakonybéli z roku 1181.⁴³ Donácia totiž poodhaľuje samotnú podstatu stredovekých predstáv o dosiahnutí spásy prostredníctvom zástupných zásluh. Fulkmar vyslovil prosbu o prijatie medzi „synov kláštora“ (*suscipere inter filios ecclesiae*), požiadal preto kráľa o príhovor u opáta. Žiadosť elitného kráľovského vojaka rozhodne nemožno vnímať ako túžbu Fulkmara zameniť vojenskú zbroj za mníšsky habit, ale len ako snahu vstúpiť do širšej kláštornej konfraternity. Opát žiadosti kráľa vyhovel, Fulkmar preto z vďačnosti daroval kláštoru štyri usadlosti poddaných, tri statky, štyri poplužia, vinice, tri rybníky, 13 neskrotených koní, hospodárske zvieratstvo, drahé koberce, záclony a džbán naplnený štyrmi markami v striebre.

Z neskorších donácií svetskej nobility pre kráľovské kláštory sa možno pristiaviť najmä pri obdarovaní opátstva v Hronskom Beňadiku majetkami magistra Michala a Ondreja v Rohožnici z roku 1292.⁴⁴ Rodinné statky Michala prešli do kláštornej držby za spásu duše donátora a príbuzných, z nich osobitne

⁴⁰ PRT I, č. 23, s. 611-612; AUO VI, č. 41, s. 83.

⁴¹ Donácia sa zachovala v rámci súpisu novších majetkov Pannonhalmy, ktorý vydal Ondrej II. v roku 1222. Podnetom na vznik kráľovskej listiny bolo úspešné desaťročné pôsobenie opáta Uroša v Pannonhalme. PRT I, č. 65, s. 651.

⁴² NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezső – NAGY, Gyula (eds.). Zala vármegye története I (Oklevéltár). Budapest: Zala vármegye közönsége, 1886, č. 30, s. 39-40.

⁴³ PRT VIII, č. 6, s. 277. O pôsobení Fulkmara ako kráľovského vojaka a okolnostiach vzniku donácie informuje aj listina dvorského sudcu Mikuláša zo Seče z roku 1381. PRT VIII, č. 122, s. 409.

⁴⁴ KNAUZ, Nándor. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii: Typis Descripsit Gustavus Buzárovits, 1874, č. 217, s. 212. Porov. KNAUZ, Nándor. A Garan-melletti Szent-Benedeki apát-ság. Budapest: Esztergomi főkapitán, 1890, s. 166-170.

Michalovho brata Farkaša. Za vykúpenie jeho duše previedol na kláštor majetky v Rohožnici aj Ondrej, ktorý však už menuje Farkaša ako svojho servienta. Pozoruhodnosť zmienky spočíva už v nezvyklej starostlivosti o posmrtný osud verného familiára. Prípád však zároveň naznačuje, že väzby medzi pánom (*dominus*) a „vazalom“ (*serviens*) mohli byť nezriedka založené na osobných a blízkych medziľudských vzťahoch. Ani hranice medzi zdanlivo prísne oddelenými sociálnymi kategóriami teda nemuseli vytvárať neprekonateľnú bariéru – zosnulý Farkaš vystupuje v donačnej listine ako servient, súčasne ako súrodenec predstaviteľa zámožných privilegovaných vrstiev.

Fundačné a donačné aktivity uhorských veľmožov sa od 12. storočia postupne presúvali aj ku kláštorom pod ich patronátom. Sformovanie hustej siete benediktínskych opátstiev možno vnímať ako jeden z najvýraznejších prejavov narastajúcej moci a bohatstva predstaviteľov uhorskej šľachty. Aj primárna motivácia nekráľovských fundátorov založiť a hmotne zabezpečiť kláštor mohla spočívať predovšetkým v reprezentácii ich spoločenského statusu a zbožnosti ako atribútu, za ktorým sa skrývala všadeprítomná vidina stredovekej spásy. Z viac ako sto fundácií z rozmedzia rokov 1061 – 1301 sa zachoval iba nepatrný zlomok údajov o okolnostiach zakladania kláštorov. Jedným z najstarších záznamov z 12. storočia je listina Bela II. z roku 1135, ktorá sa zmieňuje o pozadí vzniku Kláštora sv. Štefana-prvomučeníka v Bzovíku.⁴⁵ Panovník dáva v písomnosti na známosť, že za vlády Štefana II. a za pôsobenia ostrihomského arcibiskupa Feliciána (v rokoch 1127 – 1131) založili v nádeji na spásu duše kláštor traja príslušníci rodu Hont-Poznanovcov, *comes* Lampert s manželkou Žofiou a synom Mikulášom.⁴⁶ Okolnosti spísomnenia fundácie zároveň naznačujú, že sa v nekráľovských kláštoroch 12. storočia zádušné motívy fundátorov ani konkrétny obsah donácií zväčša nezaznamenávali formou zakladacej listiny, ale skôr jednoduchším záznamom bez právnej sily, ktorý bol vedený v kláštorom skriptóriu. Potrebu kráľovského potvrdenia okolností fundácie spustila až smrť Lamperta a Mikuláša (v roku 1132), po ktorej boli ohrozené kláštorne príjmy a majetky.

Zdá sa, že za odlišných podmienok vznikali nepočítané kláštory zakladané samotnými opátmi (prioráty) či ďalšími predstaviteľmi kléru. V súvislosti s dôrazom kladeným v štúdiu na vzťahy kláštorov a svetských patrónov im nebude ďalej venovaná bližšia pozornosť, krátke odbočenie si však zaslúži aspoň špecifické pozadie založenia Kláštora sv. Benedikta-mučeníka v Skalke pri Trenčíne nitrianskym biskupom Jakubom z roku 1224. Podľa dikcie zakladacej listiny nezakladal Jakub kláštor v Skalke primárne na účel dosiahnutia spásy.⁴⁷ Duchovné motívy založenia opátstva sa tu obmedzujú na nadväznosť na miestny kult sv. Benedikta, pôvodne zoborského mnícha, ktorý tu viedol a ukončil život pustovníka a (neskoršieho) svätca. Pri fundačnom akte z 13. storočia už biskup nebral príliš ohľady ani na tradičné formy prežívania benediktínskeho mníšstva

⁴⁵ CDSI I, č. 74, s. 71.

⁴⁶ CDSI I, č. 74, s. 71.

⁴⁷ Staršiemu obdobiu nezodpovedajúce spojenie *ob refrigerium animarum nostrarum et parentum* sa nachádza len vo falošnej verzii zakladacej listiny zo 16. storočia. CDSI, č. 297, s. 216. K okolnostiam vzniku falza pozri MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In *Historické štúdie*, 1973, roč. 18, s. 54-55.

za múrmi kláštorov. Cirkevný fundátor sa snažil prispôbiť skôr aktuálnejším monastickým trendom, ktoré už odrážali opätovnú potrebu pôsobenia mníchov mimo opátstiev. Benediktíni zo Skalky preto disponovali právom na pastoraáciu a svedenie obyvateľstva na celom území Nitrianskej diecézy. Aj v zakladacej listine opátstva v Skalke však nachádzame všadeprítomný dôraz na motívy odpustenia a spásy, ktoré sa odrážajú predovšetkým v pridelení štyridsaťdňových odpustkov pre darcov almužien.⁴⁸

Na záver krátkeho exkurzu do duchovného pozadia zbožných darov sa možno vrátiť na začiatok, teda k formálnej stránke spisomňovania kráľovských donácií. Jednou z posledných písomne zaznamenaných donácií Arpádovcov je dar Ondreja III. pre kláštor v Bakonybéli z roku 1292. Panovník daroval mníchom menší statok na severnom pobreží Blatenského jazera a desať kráľovských dvorníkov. V porovnaní s veľkými donáciami kráľovských príjmov, ľudí a pôdy z 11. – 12. storočia sa odlišné historické pozadie Ondrejovej donácie odráža už v podstatne skromnejšej podobe darovaných majetkov. Formálne zaznamenanie duchovných motívov donátora je naproti tomu takmer totožné so záznamom o založení najstaršieho kláštora v Pannonhalme sv. Štefanom – Ondrejova donačná listina opätovne zdôrazňuje nádej na spásu duše kráľa a na budúci blahobyt kráľovstva (*ob remedium anime nostre et spem future felicitatis*).⁴⁹ Kráľovský zápis teda možno vnímať ako ďalšiu variáciu stáročia zaužívanej diplomatickej formulky, súčasne však aj ako doklad skutočnosti, že nádej na osobnú spásu a zabezpečenie prosperity kráľovstva ostávali exponovanou motiváciou panovníckych donácií po celé arpádovské obdobie.

Zádušné motívy, ktoré sa objavujú v príbuzných textových variantoch početných donačných listín pre kráľovské aj šľachtické kláštory, nachádzame v uhorských listinách od 11. storočia. V pomere k celkovému počtu zachovaných listín je však na veľkorysé donácie bohaté predovšetkým 12. storočie, v ktorom už možno podrobnejšie sledovať aj širšie pozadie a okolnosti, ktoré donátorov viedli k obdarovávaniu kláštorov. Všeobecná tendencia narastajúceho počtu spisomnených darov následne pretrváva až do druhej tretiny 13. storočia, keď sú už ale veľké donácie pôdy a početných poddaných skôr na ústupe. Naopak, po celé 13. storočie boli zbožné dary veľmožov, šľachticov a krajinských hodnostárov dopĺňané podstatne skromnejšími donáciami širších privilegovaných vrstiev (vrátane nižšieho kléru).⁵⁰ Za úbytkom nadštandardných zádušných darov vyššej uhorskej šľachty však rozhodne nemožno hľadať pokles stredovekej zbožnosti alebo záujmu o duchovnú priazeň konventov. Ústup vrcholnostredovekých donácií mohli ovplyvňovať skôr zmenené spoločenské pomery, ktoré prinášali delenie šľachtických veľkostatkov a zvyšujúci sa dopyt po stále vzácnejšej pôde. Za ešte

⁴⁸ „Insuper elemosinas eidem facientibus auctoritate dei omnipotentis et nostra quadraginta dies de iniuncta penitencia misericorditer duximus relaxandum fratribus eciam eiusdem loci.“ CDSL, I, č. 297, s. 216.

⁴⁹ PRT VIII, č. 38, s. 301; AUO V, č. 39, s. 61-62.

⁵⁰ Menšie donácie z 13. storočia zväčša neboli zaznamenávané donačnými listinami; v kláštoroch sa o nich mohli viesť nanajvýš stručné, postupne aktualizované záznamy. O zbožných daroch menej majetných donátorov sa teda zachovali skôr náhodné zmienky, čo však nevyhnutne vedie k predpokladu, že donácií tohto druhu muselo byť podstatne viac.

výraznejší determinant klesajúcich počtov donácií možno považovať narastajúce počty kláštorov ďalších mníšskych rádov a existenciu patronálnych kostolov. Tento všeobecný trend nepochybne presmeroval značnú časť obetných darov a modlitieb za spásu donátorov od veľkých benediktínskych kláštorov k pestrej škále novovznikajúcich cirkevných inštitúcií.

Štúdia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-19-0131 *Ars moriendi*. Fenomén smrti v stredovekom Uhorsku a Agentúrou VEGA v rámci projektu Historického ústavu SAV: VEGA 2/0129/18 *Panovnícka moc v stredoveku. Vývoj panovníckej moci od veľkomoravských kniežat po uhorských kráľov neskorého stredoveku.*

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Edície prameňov:

- BRUEL, Alexander (ed.). *Receuil des chartes de l'abbaye de Cluny*. Tom. I. (802 – 954). Paris: Imprimerie Nationale, 1876.
- ERDÉLYI, László. *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I-XII/B*. Budapest: Stephaneum, 1902 – 1916.
- GYÖRFFY, György (ed.). *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt Epistolae et Acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Budapest: Academia Scientiarum Hungaricae, 1992.
- KNAUZ, Nándor. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii: Typis Descripsit Gustavus Buzárovits*, 1874.
- MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, tom. I. Bratislavae: Academia Scientiarum Slovaca, 1971.
- NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezső – NAGY, Gyula (eds.). *Zala vármegye története I. (Oklevéltár)*. Budapest: Zala vármegye közönsége, 1886.
- SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum*, vol. I. Budapest: Academia Litter. Hungarica, 1937.
- VESZPRÉMY, László – SCHAER, Frank (eds.). *Simonis de Kéza. Gesta Hungarorum – Simon of Kéza. The Deeds of the Hungarians*. Budapest: Central European University, 1999.
- WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár I – XII*. Pest 1860 – 1874.

Monografie a zborníky ako celok:

- ANGENENDT, Arnold. *Velká doba černých mnichů. K významu donace a modlitby*. In SOMMER, Petr (ed.). *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 26-33.
- CONSTABLE, Giles. *Cluny from the Tenth to the Twelfth Century*. Aldershot: Ashgate, 2000.
- CONSTABLE, Giles. *The Abbey of Cluny. A Collection of Essays to Mark the Eleven-Hundredth Anniversary of its Foundation*. Berlin: Lit, 2010.
- ERDÉLYI, László. *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I*. Budapest: Stephaneum, 1902.
- ERDÉLYI, László. *A Tihanyi apátság kritikus oklevelei*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1906.
- GALLA, Ferencz. *A Clunyi reform hatása Magyarországon*. Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó, 1930.

- GYÖRFFY, György. István király és műve. Budapest: Gondolat kiadó, 1977.
- GUTHEIL, Jenő. Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém: Veszprém megyei Lapkiadó Vállalat, 1979.
- KNAUZ, Nándor. A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság. Budapest: Esztergomi főképtalan, 1890.
- KOSZTA, László. Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán: Egyházipolitikai viták a 11-12. század fordulóján. Doktori disszertáció (MTA doktora). Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2012.
- LAWRENCE, Hugh. Dějiny středověkého mnišství. Praha: Vyšehrad, 2001.
- MÚCSKA, Vincent. Uhorsko a cirkevné reformy 10. – 11. storočia. Bratislava: Stimul, 2004.
- REITINGER, Lukáš. Vratislav. První král Čechů. Praha: Argo, 2017.
- ROSENWEIN, Barbara H. Cluny's Immunities in the Tenth and Eleventh Centuries. Images and Narratives. In CONSTABLE, Giles – MELVILLE, Gert – OBERSTE, Jörg (eds.). Die Cluniazenser in ihrem politisch-sozialen Umfeld. Münster: Lit Verlag, 1998, s. 133-159.
- SARBAK, Gábor. A pannonhalmi Liber ruber. In TAKÁCS, Imre (ed.). A pannonhalmi Liber ruber. Pannonhalma: Pannonhalmi főapátság, 1996, s. 401-421.
- SOLYMOSI, László. Egy tévedés nyomában: Szent László király somogyvári temetésének legendája. In ILLÉS, Pál Atilla – JUHÁSZ-LACIK, Albin (eds.). Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2012, s. 151-172.
- SOLYMOSI, László. Szent László király somogyvári sírjának a legendája. In GECSÉNI, Lajos – IZSÁK, Lajos (eds.). Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Budapest: ELTE, 2011, s. 125-142.
- SZENTPÉTERY, Imre. Magyar oklevéltan. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1930.
- WIHODA, Martin. Lidé svatého Štěpána. Putování moravským venkovem knížecího věku. In BOHÁČOVÁ, Ivana – SOMMER, Petr (eds.). Středověká Evropa v pohybu. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2014.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BISTRICKÝ, Jan. Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnícké listiny. In Vlastivědný věstník moravský, č. 45, 1993, s. 131-136.
- DRUGA, Marek. Falzá v službách pravdy, svedectvá na prahu lži. In Historický časopis, 2019, roč. 67, č. 4, s. 577-599.
- GLEJTEK, Miroslav. Ochrana proti falšovaniu listín vydávaných hodnovernými miestami v stredovekom uhorskom zákonodarstve. In *Studia Historica Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 58-78.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In *Historické štúdie*, roč. 18, 1973, s. 5-119.
- KUMOROVITZ, Bernát L. A középkori „Magánjogi“ írásbeliség első korszaka (XI.-XII. század). In *Századok*, 1963, roč. 97, č. 1, s. 1-31.
- RUTTKAY, Alexander T. O počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, význame cyrilometodskej misie a jej odozvách v 10. – 11. storočí. In *Konštantínove listy*, 2016, roč. 9, č. 2, s. 2-10.

Počet znakov: 7278

Počet slov vrátane medzier: 52 407